

KS. ROMAN SZEWCZYK*

Bezstronność światopoglądowa a obecność symboli religijnych w instytucjach publicznych

Gdy kilkanaście lat temu przez Europę przetoczyła się fala dyskusji po orzeczeniu Europejskiego Trybunału Praw Człowieka – w większości był to zachwyt – nad wyrokiem nakazującym usunięcie krzyża z sal włoskich szkół. A następnie w wyniku odwołania się Republiki Włoskiej od wyroku, Wielka Izba wydała wyrok wprost przeciwny; podkreślając istotę i znaczenie symbolu krzyża w życiu współczesnych państw demokratycznych. Krzyż został przedstawiony jak znak uniwersalny tradycji Europy, jako symbol tożsamości narodowej i jako symbol religijny i kulturowy¹. Wyrok przyjęto z wielką obojętnością i nie organizowano paneli dyskusyjnych, lecz zaczęły pojawiać się żądania usunięcia krzyża z przestrzeni publicznej powołując się na zasadę bezstronności władz publicznych. Pisano wiele wniosków i petycji, wśród których najgłośniejsza dotyczyła żądania usunięcia krzyża z sali sejmowej. „(...) we wniosku słusznie napisano, iż Rzeczpospolita Polska jest państwem świeckim, którego władze publiczne, w tym władza ustawodawcza, powinny zachowywać bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych. Wnioskodawca, analizujący konstytucyjną zasadę bezstronności władz publicznych, przedstawił w uzasadnieniu różne stanowiska przedstawicieli doktryny. Trudno jednak podzielić wnioski, do jakich doszedł na podstawie art. 25 ust. 2 Konstytucji, a zwłaszcza stwierdzenie, iż „obecność krzyża łacińskiego zwisającego ponad głowami posłów stanowi permanentne naruszenie gwarancji bezstronności władzy publicznej w sprawach religii, a zatem oznacza stan permanentnego bezprawia, trwający już 14 lat”².

* ks. Roman Szewczyk – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3366-835X>; e-mail: r.szewczyk@diecezja.elk.pl

¹ R. Szewczyk, *Symbolo religijne w przestrzeni publicznej*, Olsztyn 2016, s. 188-198.

² P. Sobczyk, *Kilka uwag o bezstronności władz publicznych na kanwie wniosku o usunięcie krzyża z sali posiedzeń Sejmu RP*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 15(2012), s. 137-139.

1. Konstytucyjna zasada bezstronności

W Konstytucjach wielu państw znajdujemy normy prawne regulujące stosunki pomiędzy państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi. W niniejszym artykule przedstawię jedną z zasad regulujących te stosunki na przykładzie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, wspominając również o podobne przepisy w innych krajach. Ułożenie relacji między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi był jednym z poważniejszych problemów dyskutowanych w trakcie debaty nad przygotowywaną Konstytucją III Rzeczypospolitej. W przedstawionych projektach ustawy zasadniczej dominowały propozycje ustanowienia państwa świeckiego, którego założenia są efektem trwającego od kilku wieków w Europie procesu laicyzacji prawa, co nie oznacza jednak, że prawo winno być całkowicie pozbawione inspiracji religijnej³. Obecnie obowiązująca Konstytucja RP z 1997 r. 3 najważniejsze przepisy z zakresu prawa wyznaniowego grupuje w dwóch obszernych artykułach – art. 25 i 53. Pierwszy z nich zawiera unormowania dotyczące sytuacji prawnej związków wyznaniowych oraz ich relacji z państwem (...) drugi, poświęcony głównie wolności sumienia i religii w wymiarze indywidualnym, umieszczono w Rozdziale II Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela, obok innych wolności i praw osobistych. Umieszczenie przepisów dotyczących relacji między państwem a związkami wyznaniowymi w Rozdziale I ustawy zasadniczej odpowiednio je eksponuje, podkreślając ich znaczenie dla określenia charakteru państwa⁴.

„Bezstronność wobec przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych jest niewątpliwie fundamentalną cechą państwa neutralnego światopoglądowo. Pojęcie bezstronności należy rozumieć, zgodnie z zamysłem twórców Konstytucji, jako synonim słowa „neutralność”. Zostało ono użyte, ponieważ ten ostatni termin był wiązany z postulatami nadmiernej, a nawet całkowitej, eliminacji pierwiastków sacrum z życia publicznego. Bezstronność oznacza postawę zobiektywizowaną, wolną od uprzedzeń, zakładającą jednakowe odniesienie do wszystkich przekonań, szanującą wartości leżące u podstaw polskiego systemu”⁵. Władza publiczna została zobowiązana do zachowania bezstronności w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych. Tak ujęte sformułowanie wskazuje na szeroki zakres bezstronności i brak ograniczenia jej wyłącznie do spraw związanych bezpośrednio z praktykowaniem religii czy szerszeniem wiary lub zakazem oddziaływania władz publicznych na religijne, światopoglądowe i filozoficzne poglądy jednostki. Zasada ta obejmuje ponadto zakaz angażowania się organów państwowych w spory dok-

³ Por. A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011, s. 75.

⁴ Por. A. Tabak, *Fundamentalne zasady instytucjonalnych relacji państwa z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi w świetle art. 25 Konstytucji RP z 1997r.*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 65(2018), nr 2, s. 265-266.

⁵ Tamże, s. 270.

trynalne pomiędzy poszczególnymi wyznaniem czyli chodzi tutaj o neutralność światopoglądową państwa⁶.

Używanie przez prawodawcę terminu bezstronności, a nie jak niektórzy woleliby termin neutralności światopoglądowej wskazuje że dopuszcza ono aktywne działanie państwa w celu umożliwienia jednostce korzystania z wolności sumienia i religii, przy założeniu że władze publiczne winny przestrzegać zasad obiektywizmu i i jednakowego traktowania wspólnot religijnych⁷. Pogląd przedstawiony powyżej podziela również Trybunał Konstytucyjny w Polsce argumentując, że „zasada bezstronności władz publicznych w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych nie wyklucza pozytywnego zaangażowania się państwa na rzecz urzeczywistniania wolności sumienia i religii oraz umożliwienia obywatelom zaspokajania ich potrzeb w sferze religijnej. Podejmując takie działania, władze publiczne powinny przestrzegać zasad obiektywizmu i jednakowego traktowania wspólnot religijnych. Pojęcie bezstronności jest uznawane z reguły w piśmiennictwie za bardziej przychylnie dla religii i dopuszczające szerszy zakres działalności władz publicznych (...). Bezstronność państwa nie może być utożsamiana z jego bierną postawą. Dopuszcza ona pozytywne zaangażowanie na rzecz zapewnienia możliwie najszerszej wolności sumienia i religii wszystkim osobom w warunkach demokratycznego i pluralistycznego społeczeństwa(...) bezstronność władz publicznych jest środkiem zapewniającym harmonijne stosunki między ludźmi o różnych przekonaniach oraz między grupami społecznymi wyznającymi odmienne przekonania(...) Zasada bezstronności władz publicznych w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych wyznacza granice działania władzy”⁸.

W innym wyjaśnieniu zagadnienia czytamy: jak stanowi Konstytucja RP, Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, przestrzegającym zasady legalizmu (art. 2 i art. 7), zgodnie z którą organy i instytucje publiczne, w tym szkoły czy przedszkola, mają obowiązek przestrzegania obowiązującego porządku prawnego, a więc zobowiązane są do działania na podstawie i w granicach prawa. Nie mają zaś obowiązku przestrzegania norm i zasad, których prawo nie przewiduje. Zarówno prawo polskie, jak i międzynarodowe nie znają przepisu, który stanowiłby o świeckości szkoły czy laickości państwa polskiego. Wręcz przeciwnie. Trybunał Konstytucyjny wprost zasygnalizował iż zasada świeckości szkoły jest niespójna z systemem prawnym Rzeczypospolitej Polskiej, którego podstawową zasadą jest zasada demokratycznego państwa prawnego⁹. Warto zaznaczyć również, że Konstytucja RP

⁶ Por. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1999, s. 262-263.

⁷ Por. J. Szymanek, *Stosunki wyznaniowe we współczesnej Polsce*, w: C. Janik, *Polska w Unii Europejskiej a stosunki wyznaniowe*, Toruń 2005, s. 89.

⁸ Trybunał Konstytucyjny, wyrok z dnia 8 czerwca 2011r., K 3/09, OTK-A 2011, Nr 5, poz. 39.

⁹ Trybunał Konstytucyjny, *Postanowienie sygnalizacyjne TK z 13 lutego 1991 r.*, sygn. akt S 1/91.

w art. 25 ust. 2 nie posługuje się pojęciem „neutralności” światopoglądowej, lecz „bezstronności” światopoglądowej, która, jak podkreślił Sąd Apelacyjny w Szczecinie, oznacza „życzliwe zainteresowanie” i „życzliwe podejście” do religijności. W powyższym przypadku słów tych nie można stosować wymienne, uznając je za synonimiczne. Co więcej, Konstytucja RP zapewnia każdemu wolność sumienia i religii, która realizuje się między innymi w prawie do publicznego manifestowania swojej religii (art. 53 ust. 1-2), a jej ograniczenie dopuszczalne jest tylko w drodze ustawy, i tylko wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób (art. 53 ust. 5)¹⁰.

2. Symbole religijne

We wszystkich kulturach religia zajmowała zasadnicze i naczelne miejsce. Przepelniona była ona symboliką. Ludzie różnych kultur i epok żyli w świecie symboli, co wskazuje na ich życie religijne¹¹. Forma symboli religijnych pochodzi od plemiennych rytów, od gestów, słów, śpiewu. Pośród nich znajdujemy dzieła sztuki, gesty, zjawiska naturalne, ludzi lub rzeczy. Stawały się one symbolami religijnymi, gdyż przypisywano im znaczenie mistyczne, nadprzyrodzone i metafizyczne. „Sztuka symboliczna uwydatnia w swoim obrazie zaczerpniętym z przyrody tylko to, co jest konieczne do wskazania na treść duchową. Dzięki tej stylizacji chce ukazać, że rzeczy zostały oderwane od przyrody, aby wyrazić to co wyższe. Mimo całego kamuflażu, który jest właściwy dla symbolu, sens symbolu musi być zrozumiały dla wtajemniczonego i możliwy do określenia dzięki miejscu i otoczeniu, w którym się pojawia dany motyw, bądź dzięki porównaniu go z innymi symbolami”¹².

W wielu religiach wyznawcy znali bardzo dobrze symbole, tak jak dzisiaj każdy zna alfabet, a wówczas nie umiano czytać. W chrześcijaństwie Ojcowie Kościoła w swoich kazaniach odwoływali się do świata symboli. Symbole były mową obrazów, które my dzisiaj na nowo poznajemy¹³. Symbol religijny po-

¹⁰ Sąd Administracyjny w Szczecinie, *Wyrok SA w Szczecinie z 25 listopada 2010 r.*, sygn. akt I ACa 363/10).

¹¹ Por. A. J. Nowak, *Symbol, znak, sygnał*, Lublin 1994, s. 15-16. Czytamy tutaj: „(...) człowiek właśnie dzięki tylko jemu właściwej dyspozycji religijnej sięga poza i ponad świat, w którym bytuje. Zwierzę natomiast żyje w „więzieniu” świata przyrody. Nie poznaje ono granicy swego bytowania i dlatego też nie pyta, co znajduje się poza granicą (...). Zapotrzebowania na świat symboli nie można człowiekowi po prostu dać, z taką bowiem potrzebą człowiek się rodzi. Środowisko daje mu tylko określony model, w którym to zapotrzebowanie się wyraża (...). Świat symboli, zdolność do symbolizowania jest zasadniczym wyrazem religijnej natury człowieka. Symbol bowiem sięga poza i ponad doświadczenia czysto zmysłowe. Cały świat symboli u człowieka pierwotnego nie jest wyrazem lęku, a raczej wyrazem szacunku, wyrazem sacrum. Kto twierdzi, że człowiek jest z natury swej niereligijny, ten zaprzecza faktom, ten twierdzi, że człowiek nie posiada zapotrzebowania na świat symboli. A przecież symbol jest językiem duszy i dlatego w nim wyraża się kult i kultura”.

¹² D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990, s. 11.

¹³ Por. tamże.

wstaje wtedy, gdy jakaś rzecz, sama w sobie *profanum*, pozwala zetknąć się człowiekowi z rzeczywistością boską *sacrum*. Zatem symbole stają się sposobem kontaktu człowieka z rzeczywistością świętą.

Wśród wielu rodzajów symboli religijnych można rozróżnić ich różnorodność: formalną i rzeczową. Pośród symboli formalnych znajdujemy: 1. Symbole mowy; mity i opowieści o wydarzeniach z zamierchłej przeszłości; słowa, które w religii pełnią funkcję symboliczną (ojciec, matka); wyznania wiary, które są formułami prawd dogmatycznych o specjalnym znaczeniu. 2. Kult religijny jako całość znaków i czynności symbolicznych. Obrzędowość jest przesycona symbolami i same obrzędy pełnią rolę symboli. 3. Symbole sztuczne stworzone, aby reprezentować świętość w skróconej formie. Znajdujemy tu krzyż w chrześcijaństwie, gwiazdę Dawida w judaizmie czy półksiężyc w religii islamskiej. Jeżeli chodzi o różnorodność rzeczową symboli, to występuje tutaj: 1. Symbolika niebiańska; wszystko to co jest w górze, słońce, księżyc, gwiazdy a nawet góry są uważane za miejsca święte. 2. Symbolika lunarna; księżyc, który powstaje, wzrasta, maleje i znika jest symbolem życia. 3. Symbolika akwastyczna, mówiąca o wyjątkowym znaczeniu wody we wszystkich religiach, zaś symbol zanurzenia w wodzie jest środkiem oczyszczenia i odrodzenia. 4. Symbolika ziemi, rolnictwa i płodności; ziemia jako symbol rodzenia i płodności¹⁴.

Symbol religijny w odróżnieniu od znaku wskazuje i sięga do wewnętrznej treści tego, co oznaczone. Funkcja poznawcza symbolu nie ma charakteru wyjaśniania rzeczywistości symbolizowanej, lecz ma wyzwolić intuicje, dostarczając analogicznych znaczeń powstających w umyśle człowieka i przynoszących mu bezpośrednio uchwycenie rzeczywistości¹⁵. Symbol religijny posiada funkcję uchwycenia takiego poziomu rzeczywistości, który bez niego pozostałby ukryty. Poziom ten to głęboki wymiar rzeczywistości ludzkiego „ja”, w którym ten wymiar rzeczywistości jest fundamentem każdego innego wymiaru¹⁶.

¹⁴ Por. J. Keller, *Zwyczajne, obrzędy i symbole religijne w chrześcijaństwie*, w: J. Keller, W. Kotański, W. Szafranski, E. Szymański, W. Tyloch, T. Żbikowski, *Zwyczajne, obrzędy i symbole religijne*, Warszawa 1974, s. 9-19.

¹⁵ T. Dajczer, w: *Katolicyzm A-Z*, red. Z. Pawlak, Poznań 1989, s. 360. Autor pisze: „Znak ma tylko czysto zewnętrzną funkcję wskazywania lub rozpoznawania – symbol sięga do wewnętrznej treści tego, co oznaczone. Funkcja poznawcza symbolu nie odbywa się na płaszczyźnie pojęciowej, nie ma charakteru wyjaśniania rzeczywistości symbolizowanej; poznanie symboliczne nie tylko wyprzedza refleksję czy procesy konceptualizacji, ale wyzwala intuicję, dostarczając analogicznych znaczeń powstających mniej lub bardziej spontanicznie w umyśle człowieka i przynoszących mu bezpośrednio uchwycenie rzeczywistości. Funkcja poznawcza symbolu nie zacieśnia się do sfery świadomości, ale obejmuje totalność psychiki łącznie z głębinami życia nieświadomionego; symbol może przekazywać swoją „informację” i spełniać swoją funkcję poznawczą nawet wtedy, kiedy jego sens wymyka się świadomości”.

¹⁶ P. Tillich, *Pytanie o Nieuwarunkowane*, Kraków 1994, s. 161. Zob. także: „Symbol jest (...) fenomenem nieredukowalnym, będącym ekspresją świata duchowego; pośrednim lub bezpo-

2.1. Krzyż¹⁷

Przed rozpoczęciem omawiania symbolu *krzyża* trzeba powiedzieć iż pierwszym symbolem chrześcijan była *ryba*. Symbol ten był znakiem rozpoznawczym podczas wieków prześladowań chrześcijan. Obok symbolu *ryby* pojawił się drugi symbol w chrześcijaństwie, również jako znak rozpoznawczy i identyfikacyjny, a mianowicie *credo*. Symbole te powstały jako odpowiedź na potrzeby wspólnoty i były niejednokrotnie źródłem ich konstytuowania¹⁸.

Krzyż, symbolizowany przez liczbę cztery, oznacza ideę łączenia przeciwstawieństw. U Sumerów, w starożytnych Indiach czy też u ludów zamieszkujących wzdłuż Dunaju, w epoce neolitycznej był znakiem kosmicznym, odnoszącym się do samego słońca lub jego pozornej wędrówki albo do czterech stron świata. W starożytności był znakiem przynoszącym zdrowie i chroniącym przed nieszczęściami, widniał na amuletach i pieczęciach¹⁹.

Dzisiaj krzyż wiąże się prawie wyłącznie z chrześcijaństwem. Początki krzyża na Zachodzie znajdujemy w rzymskich twierdzach, w których ulice krzyżowały się pod kątem prostym. Jedna linia, określana jest *cardo* i rozumiana jako oś świata, biegła z południa na północ, druga *decumanus*, rozumiana jako główna linia, biegła ze wschodu na zachód. Ten schemat oznaczano krzyżem²⁰.

Termin „krzyż” oznaczał pal, do którego przywiązywano skazańców. W Starym Testamencie nieznane jest krzyżowanie, chociaż odnajdujemy przykłady, gdy dla większej hańby wieszano ciała złoczyńców na drzewie (Pwt 21, 21nn; Rdz 40, 19). Krzyż był narzędziem służącym do wykonywania kary śmierci według prawa rzymskiego, a w Piśmie św. uznano to za karę najbardziej hańbiącą. Ukrzyżowanie jako haniebna kara śmierci było znane i stosowane

średnim unaocznieniem Nieuwarunkowanego Transcendensu; koniecznym i wystarczającym warunkiem wewnętrznego aktu człowieka, próbującego osiągnąć to, co symbolizowane. Symbol religijny – zdaniem Tillicha – posiada w sobie moc, w odróżnieniu od pozbawionego mocy znaku, do wskazywania na inną, głębszą rzeczywistość; sprawia, że coś ze swej istoty nieunaocznione (idealne) zostaje w symbolu uprzedmiotowione; posiada solidne społeczne osadzenie; ostateczną instancją mogącą zmienić symbol bądź go nawet usunąć jest zbiorowa podświadomość grupy, która go akceptuje lub odrzuca; nie jest projektem woli człowieka, symbol nie pojawia się dlatego, że ludzie go usilnie pragną, i nie umiera z powodu krytyki naukowej bądź praktycznej. Dla Tillicha każdy symbol odślania taki poziom rzeczywistości, o którym, w sposób niesymboliczny, nie można się adekwatnie wypowiadać. Tutaj rozumienie symbolu zbliża się do wyjaśnienia i interpretacji symbolu wyrażonego w pojęciach liturgicznych, poetycznych czy nawet artystycznych (malarstwo, muzyka, rzeźba)”. M. Bogdalczyk, *Symbol w filozofii religii Paula Tillicha*, „Racjonalia” 2(2012), s. 107.

¹⁷ Pojęcia „krzyż” i „krucyfiks” odnoszą się i są symbolem tej samej rzeczywistości, dlatego w mojej pracy będę używał pojęcia „krzyż”. Należy zauważyć, że w aktach prawnych niektórych państw europejskich jak też w orzeczeniach Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu (orzeczenie Lautsi przeciwko Włochom) używa się właśnie pojęcia „krucyfiks”.

¹⁸ Szerzej na temat pierwszych symboli chrześcijaństwa: S. Langer, *Sentimento e forma*, Milano 1965; *Bibliographie zur Symbolik, Ikonographie und Mythologie*, red. M. Lurker, Baden Baden 1968; D. Sperber, *Le symbolisme en général*, Paris 1974.

¹⁹ M. Lurker, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, Poznań 1989, s. 101.

²⁰ B. Nadolski, *Leksykon symboli liturgicznych. Per visibilia ad invisibilia*, Kraków 2010, s. 167.

wane przez Rzymian w stosunku do niewolników i przestępców, nigdy w stosunku do swoich obywateli. Dopiero gdy Chrystus poniósł śmierć na krzyżu, stał się on największym symbolem dla Jego naśladowców. Uważa się, że do ukrzyżowania Chrystusa posłużył tzw. *crux immissa*, który posiadał ponad głową belkę poprzeczną z wypisanym powodem skazania. Od tej pory krzyżowi nadawano różne znaczenia, cztery wymiary krzyża obejmują jego powszechność i całość. Krzyż jest przede wszystkim symbolem śmierci Jezusa (por. 2 Kor 5, 14; Rz 6, 6), symbolem zbawienia i życia (por. Kol 1, 20; Rz 6, 8), jest symbolem mocy Bożej (por. 1 Kor 1, 18) oraz znakiem ostatecznego i pełnego zwycięstwa (por. Ga 6, 14). Takie rozumienie krzyża wśród chrześcijan prowadziło do gotowości naśladowania Jezusa aż do śmierci krzyżowej²¹.

Wcześniej niż stał się symbolem dla chrześcijan, krzyż był konkretną rzeczywistością. Był narzędziem okrutnych tortur, męki, szubienicą, na której umarł Chrystus. Hańbę tej śmierci miał również podkreślać fakt ukrzyżowania poza miastem. W pierwszych trzech wiekach posługiwano się tym znakiem tylko w pojedynczych przypadkach i w tajemnicy, ale już od pierwszych wieków krzyż jest symbolem chrześcijaństwa, mającego swoje korzenie i swój początek na Golgocie²².

Formy znaku krzyża, które jako tajemne symbole zostały przejęte przez chrześcijan to: czteroramienny krzyż wpisany w koło, krzyż w kształcie greckiej litery *Tau*, krzyż z uchwytem, nazywany błędnie kluczem Nilu oraz swastyka. Tym symbolom krzyża chrześcijaństwo nadało nowe znaczenie. Po zwycięstwie chrześcijan zaczęto jawnie posługiwać się krzyżem jako symbolem nowej religii. Na przestrzeni wieków widzimy krzyż w następujących formach: krzyż równoramienny albo grecki, pochodzący z czasów przedchrześcijańskich; krzyż łaciński, wyższy i szerszy, który wiernie odzwierciedlał sylwetkę Ukrzyżowanego; krzyż św. Andrzeja, w kształcie litery X, przypomina kształtem drzewo męki, na którym śmierć poniósł św. Andrzej Apostoł; krzyż św. Piotra jest krzyżem łacińskim, odwróconym, przypominającym wolę Apostoła, by przez cześć dla śmierci Pana doświadczyć tego samego męczeństwa. Dalej znany jest krzyż grecki, w kształcie litery *Tau*, nazywany krzyżem św. Antoniego; krzyż z dwiema poprzecznymi belkami, zwany krzyżem lotaryńskim, arcybiskupim lub patriarchalnym, w odróżnieniu od papieskiego, do którego dodano trzecią belkę; krzyż ruski lub prawosławny, charakteryzujący się ukośną belką, przypominającą wsparcie, na którym ukrzyżowany mógł pozostać wyprostowany, twarzą do swoich oprawców. Znany jest również krzyż jerozolimski, który zawiera jeszcze cztery małe krzyże umieszczone między ramionami oraz krzyż maltański, którego końce rozszerzają się, oznacza on osiem błogosławieństw²³.

²¹ W. Michaelis, *Zeichen, Siegel, Kreuz*, „Teologische Zeitschrift” 12(1956), s. 505-526; M. Sulzberger, *Le symbol de la croix*, „Byzantion” 2(1925), s. 337-448.

²² M. Feuillet, *Leksykon symboli chrześcijańskich*, Poznań 2006, s. 65.

²³ Tamże, s. 65-67; D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, dz. cyt., s. 13-15.

Współcześnie krzyż jest znakiem rozpoznawczym chrześcijan. Symbol krzyża obecny jest w liturgii i w życiu Kościoła, wspólnot i społeczności chrześcijańskich. W kościołach protestanckich krzyż jest centralną kategorią teologicznych wypowiedzi. Zgodnie z tradycją znak ten zaczyna i kończy modlitwę, dzień i każdą ważniejszą czynność. Używany jest przy wszystkich błogosławieństwach²⁴. Obecność krzyża chrześcijanie, w sposób szczególny katolicy, postrzegają jako uświęcenie przestrzeni i osób, stąd też jego obecność w mieszkaniach, kościołach i przy drogach. Krzyż stawiany na grobach zmarłych jest znakiem Zmartwychwstania. Tak wielka rola i znaczenie, jakie nadają chrześcijanie krzyżowi, powoduje, że jest on otaczany szczególnym kultem²⁵.

3. Interpretacja zasady bezstronności a problem obecności symboli religijnych

Obecność symboli religijnych w budynkach publicznych w naszej Ojczyźnie miało charakter działań spontanicznych wynikających z woli obywateli, najczęściej w reakcji na zmianę ustroju i tym samym stosunków wyznaniowych, z opartych na prymacie światopoglądu ateistycznego na bardziej przyjazne. Nie zawsze spotykało się to jednak z akceptacją całego społeczeństwa i dlatego stawało się przedmiotem analiz sądowych oraz przedsądowych, w których rozważano zgodność zawieszenia, obecności, czy wreszcie zdjęcia krzyża z prawną regulacją stosunków państwa wobec Kościoła²⁶. „Pojęcie bezstronności pojawiło się w praktycznych rozważaniach nad wolnością religijną w Polsce już krótko po wprowadzeniu go do katalogu zasad ustrojowych Konstytucji RP. W 1998 r. Sąd Apelacyjny w Łodzi wypowiedział się w kwestii dopuszczalności umieszczenia krzyża w sali obrad Rady Miejskiej w Łodzi, przyjmując za swój pogląd wyrażony przez sąd I instancji o tym, że: „bezstronność światopoglądowa, religijna i filozoficzna władzy publicznej odnosi się do wykonywania funkcji władczej poprzez stanowienie i stosowanie prawa w ramach swego imperium. Nie odnosi się do wystroju wnętrza pomieszczeń organów kolegialnych.

Umieszczenia krzyża nie zakazuje ani Konstytucja Rzeczypospolitej odwołująca się w swej preambule także do Boga, ani ustawy zwykłe (...)”. Leszek Wiśniewski uznał za trafne rozróżnienie funkcji władczej organu opartej na zasadzie legalizmu oraz zasady wolności administrujących gmachem w wykonywaniu prawa własności. Ci z kolei mogą działać, dopóki nie naruszają prawa”²⁷. Jednak inni prawnicy odmiennie wskazali, że bezstronność powinna

²⁴ K. Barth, *L'Epistola ai Romani*, Mediolan 1962, s. 172-173.

²⁵ J. Salij, w: *Katolicyzm A-Z*, dz. cyt., s. 224-225.

²⁶ R. Piotrowski, *Opinia na temat wniosku dotyczącego wydania zarządzenia nakazującego usunięcie krzyża łacińskiego, znajdującego się w sali posiedzeń Sejmu RP*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych” 32(2011), nr 4.

²⁷ W. Bańczyk, *Prawo do publicznego eksponowania symbolu religijnego w świetle zasad neutralności i bezstronności w stosunkach państwo-Kościół na przykładzie Stanów Zjedno-*

cechować każde działanie władzy. Z zasady z art. 25 ust. 2 Konstytucji RP wyinterpretowano ponadto zakaz wieszania krzyża w takim miejscu publicznym. Podobne orzeczenie o zbliżonej treści i argumentacji zapadło także w sądzie apelacyjnym a skomentowano je jako niezgodne z prawem. Ekspozowanie krzyży w państwowym urzędzie ma bowiem przeczyć zasadzie neutralności państwa i stanowić dyskryminację niekatolików²⁸.

Pomocnym do zrozumienia relacji pomiędzy zasadą bezstronności światopoglądowej a obecnością symbolu religijnego miało orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w orzeczeniu w sprawie Lautsi przeciwko Włochom, który rozstrzygał, na ile rządowy nakaz wieszania krzyża w szkołach narusza zasadę wolności wyznania. W wyroku z dnia 3.09.2009 r., stwierdził, że „państwowy obowiązek [zachowania] neutralności i bezstronności (neutrality and impartiality) jest niespójny (incompatible) z jego prawem do oceny dopuszczalności religijnych przekonań (convictions) albo sposobów wyrażania tych przekonań. W kontekście nauczania, neutralność powinna bowiem gwarantować pluralizm (pluralism)”. Na kanwie tego orzeczenia, odrzucono argument, że „krzyż jest neutralnym i świeckim symbolem oddziaływującym na historię i tradycję Włoch, które są ściśle powiązane z chrześcijaństwem”. W doktrynie z jednej strony uznano, że wyrok trafnie opisuje współczesny standard państwa neutralnego, które jest niejako niekompetentne w sprawach religijnych, areligijne, ale, przez sam brak promocji symbolu religijnego, niekoniecznie od razu mu wrogie. Z drugiej, zwrócono uwagę na wielość modelowych rozwiązań stosunków wyznaniowych w państwach europejskich – począwszy od antywyznaniowości (utożsamianej z laicité), przez neutralność, do bezstronności – których odmienność powinna zostać wzięte pod uwagę w tego rodzaju ocenach²⁹. Dyskusja jako rozgorzała po orzeczeniu ETPCz doprowadziła do odwołania się rządu włoskiego i zaskarżeniu orzeczenia Trybunału. W dwa lata później, w 2011 roku Wielka Izba ponownie podjęła sprawę i zmieniła poprzednie orzeczenie, twierdząc między innymi, że kwestia obecności krzyża jest sprawą wewnętrzną państwa, które podejmuje odpowiedzialność za „umożliwianie, neutralnie i bezstronnie, praktykowania wyznań; których rolą jest pomoc w utrzymywaniu porządku publicznego, harmonii religii i tolerancji w społeczeństwie demokratycznym”. Oceniał też, że „krzyż na ścianie jest symbolem biernym, co ma znaczenie dla zdania sądu, zwłaszcza w odniesieniu do zasady neutralności”, odróżniając go od aktywnej co do charakteru dydaktyki religijnej lub uczestnictwa w uroczystościach religijnych. Nie zaprzeczył ponadto religijnej treści krzyża, wskazując, że samo nakazywanie jego zawieszenia nie jest wystarczającym przejawem indoktrynacji religij-

czonych Ameryki oraz Rzeczypospolitej Polskiej, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2017, nr 4, s. 62.

²⁸ M. Pietrzak, *Glosa do wyroku SA w Łodzi o sygn. I Aca 612/98*, „Przegląd Sejmowy” 2000, nr 3, s. 110.

²⁹ W. Bańczyk, *Prawo do publicznego...*, dz. cyt., s. 63.

nej. Także w zdaniach zbieżnych sędziowie podali znane i powtarzane argumenty, że „w świetle historii obecności krzyża na ścianach włoskich szkół, usunięcie go nie byłoby manifestacją neutralności państwa”, ale „narzuceniem na wniosek jednego z rodziców filozofii wrogości do krzyża na uznającą obecność symbolu filozofię pozostałych dwadzieściorga dziewięciu”. Dodali, że „preferowanie świeckości ponad innymi światopoglądami religijnymi, filozoficznymi, czy innymi – nie jest wyborem neutralnym”³⁰.

„Wyrok Wielkiej Izby uwzględnia i przedstawia obszernie głosy interweniującej strony trzeciej. Na początek przedstawia argumenty państw członkowskich Rady Europy, gdzie czytamy; „rozumowanie Izby opierało się na błędnym pojmowaniu koncepcji „neutralności”, którą Izba utożsamiała z „sekularyzmem”. Podkreśliły one, że w krajach Europy panuje ogromna różnorodność relacji państwo-kościół, a ponad połowa ludności Europy żyje w krajach nie będących państwami świeckimi. Dodały następnie, iż symbole państwowe są nieodłącznym elementem systemu edukacji państwowej i wiele z nich ma charakter religijny, czego najbardziej widocznym przykładem jest Krzyż, będący równocześnie symbolem narodowym i religijnym. Zdaniem Rządów wymienionych Państw, obecność symboli religijnych w przestrzeni publicznej jest powszechnie akceptowana przez świeckie społeczeństwa jako część tożsamości narodowej. Państwa nie powinny być zmuszane do wyzbywania się części ich tożsamości kulturowej wyłącznie ze względu na jej religijne źródła. Stanowisko przyjęte przez Izbę nie jest wyrazem pluralizmu manifestowanego w systemie konwencyjnym, ale wyrazem wartości państwa świeckiego”³¹.

Wydawać by się mogło, że wyrok Wielkiej Izby wyjaśnia dostatecznie zagadnienie obecności symbolu religijnego w przestrzeni publicznej i zamyka toczącą się dyskusję. I rzeczywiście w wielu państwach europejskich nastąpił taki stan rzeczy. W Polsce jednak co jakiś czas problem powraca, nie jako dyskusja nad zagadnieniem, ale pojedyncze przypadki usunięcia krzyża z przestrzeni publicznej mówią o tym, że nie wszyscy przyjęli do wiadomości ogólnoeuropejskie orzeczenia. Negowany nadal jest fakt, że polskie prawo dopuszcza obecność krzyża w placówkach edukacyjnych. Jeśli chodzi o możliwość umieszczania krzyża w budynkach publicznych, w tym w szpitalu, szkole czy w przedszkolu przyjmuje się, że uzewnętrznianie religii obejmuje także ekspozycję symboli religijnych w przestrzeni publicznej. Jest to konsekwencją zapisanej w art. 25 ust. 2 Konstytucji RP swobody wyrażania poglądów religijnych w życiu publicznym, która dotyczy przestrzeni instytucji publicznych, w tym wystroju budynków publicznych, do których zaliczają się szkoły czy przedszkola. Usunięcie krzyża w placówce oświatowej stanowi naruszenie istniejącego prawa³².

³⁰ Wyrok Wielkiej Izby Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, *Lautsi przeciwko Włochom*, z dnia 18.03.2009 r., sygn. 30814/06.

³¹ R. Szewczyk, *Symbole religijne w przestrzeni publicznej*, dz. cyt., s. 151.

³² Wolność zawieszania krzyży w szkołach oraz innych budynkach publicznych potwierdza Konstytucja RP, Europejska Konwencja Praw Człowieka i inne akty prawa powszechnie

Bezstronność nie może być posunięta tak daleko, aby prowadzić do eliminacji symboli religijnych z życia publicznego i zakazywać nauczania religii w szkołach publicznych, czy też zakładać nieidentyfikowanie się państwa z żadnym systemem wartości, obojętnie czy występującym w jakiejś religii czy nie. Mie można odrzucać konkretnych wartości tylko dlatego, że opowiada się za nimi religia. Przecież sama Konstytucja oparta jest na określonej aksjologii. Jest to niejako czynnik integracyjny i bez niego trudno wyobrazić sobie istnienie w dłuższej perspektywie czasowej jakiegokolwiek zorganizowanego społeczeństwa³³. Należy także podkreślić, że przy realizacji praw osób wierzących nie może być stosowane demokratyczne kryterium „głosu większości”. Ponieważ sądowa ochrona naruszanych praw przysługuje każdemu, każda więc osoba, której swoboda religijna została bezprawnie ograniczona może wytoczyć powództwo o ochronę dóbr osobistych. Odmowa wyeksponowania symboli religijnych w widocznych miejscach na wniosek niewielkiej grupy nauczycieli, uczniów lub rodziców może stanowić naruszenie ich dóbr osobistych, dlatego praw tych osób oraz ich wniosku nie można lekceważyć.

Podsumowanie

W Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z roku 1997 r. została sformułowana zasada bezstronności religijnej, światopoglądowej i filozoficznej organów władzy publicznej, która obok zasady równouprawnienia Kościołów i innych związków wyznaniowych; autonomii i niezależności państwa i Kościoła każdego w swoim zakresie; współdziałania państwa i Kościoła na rzecz dobra człowieka i dobra wspólnego oraz form regulacji stosunków między państwem a Kościołami i innymi związkami wyznaniowymi stanowi o polskim modelu relacji państwo-Kościół. Bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych dotyczy organów władzy publicznej, a nie państwa jako struktury politycznej narodu. Organy władzy publicznej w Rzeczypospolitej Polskiej zarówno indywidualne, jak i kolegialne, są tworzone przez osoby posiadające określone przekonania religijne, światopoglądowe i filozoficzne. Dlatego też mając na względzie poszanowanie wolności sumienia i religii osób pełniących funkcje organów, jak i zasadę bezstronności organów władzy publicznej, w demokratycznym państwie prawa powinna być zachowana formuła neutralności otwartej, w myśl której organy władzy publicznej są zobowiązane do jednakowego traktowania wszystkich ludzi, niezależnie od ich przekonań, z drugiej natomiast strony wstrzymują się przed ak-

obowiązującego. Stanowisko takie podzielają m.in. Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu, polski Trybunał Konstytucyjny oraz Sąd Najwyższy. W tym kontekście usunięcie krzyży z sal Publicznego Przedszkola nr 75 w Szczecinie trzeba uznać za sprzeczne z obowiązującym prawem.

³³ Por. W. Łączkowski, *Dylematy etyczne i światopoglądowe jako przedmiot kontroli konstytucyjnej*, w: *Księga XX-lecia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, red. M. Zubik, Warszawa 2006, s. 396-397.

ceptacją zasad jednej religii, światopoglądu czy filozofii, także o charakterze ateistycznym czy agnostycznym. Należy podkreślić fakt, iż wbrew żądaniom różnych grup o usunięcie krzyża z przestrzeni publicznej, jego obecność nie jest zaprzeczeniem czy też złamaniem konstytucyjnej zasady bezstronności władz publicznych w sprawach przekonań religijnych.

* * *

Worldview Impartiality and the Presence of Religious Symbols in Public Institutions

Summary

The Constitution of the Republic of Poland of 1997 formulated the principle of religious, ideological and philosophical impartiality of public authorities, which, apart from the principle of equal rights for churches and other religious associations, determines the Polish model of state-church relations. Impartiality in matters of religious, ideological and philosophical beliefs concerns public authorities, not the state as the political structure of the nation. Public authorities in the Republic of Poland, both individual and collective, are created by persons with specific religious, ideological and philosophical beliefs. Therefore, taking into account the respect for the freedom of conscience and religion of persons performing the functions of authorities, as well as the principle of impartiality of public authorities, the formula of open neutrality should be preserved in a democratic state of law, according to which public authorities are obliged to equal treatment of all people, regardless of their beliefs, on the other hand, they refrain from accepting the principles of one religion, worldview or philosophy, also those of an atheistic or agnostic nature. It should be emphasized that, contrary to the demands of various groups to remove the cross from public space, its presence is not a contradiction or a violation of the constitutional principle of impartiality of public authorities in matters of religious beliefs.

Keywords: impartiality of public authorities, religious symbols, neutrality, public authority.

Bibliografia

- Bańczyk W., *Prawo do publicznego eksponowania symbolu religijnego w świetle zasad neutralności i bezstronności w stosunkach państwo-Kościół na przykładzie Stanów Zjednoczonych Ameryki oraz Rzeczypospolitej Polskiej*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2017, nr 4, s. 50-72.
- Barth K., *L'Epistola ai Romani*, Mediolan 1962.
- Dajczer T., w: *Katolicyzm A-Z*, red. Z. Pawlak, Poznań 1989.
- Feuillet M., *Leksykon symboli chrześcijańskich*, Poznań 2006.
- Forstner D., *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990.

- Keller J., *Zwyczaj, obrzędy i symbole religijne w chrześcijaństwie*, w: J. Keller, W. Kotański, W. Szafranski, E. Szymański, W. Tyloch, T. Żbikowski, *Zwyczaj, obrzędy i symbole religijne*, Warszawa 1974, s. 405-472.
- Langer S., *Sentimento e forma*, Milano 1965.
- Łączkowski W., *Dylematy etyczne i światopoglądowe jako przedmiot kontroli konstytucyjnej*, w: *Księga XX-lecia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, red. M. Zubik, Warszawa 2006.
- Bibliographie zur Symbolik, Ikonographie und Mythologie*, red. M. Lurker, Baden Baden 1968.
- Lurker M., *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, Poznań 1989.
- Michaelis W., *Zeichen, Siegel, Kreuz*, „Teologische Zeitschrift” 12(1956).
- Mezglewski A., Misztal H., Stanisław P., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011.
- Nadolski B., *Leksykon symboli liturgicznych. Per visibilia ad invisibilia*, Kraków 2010.
- Nowak A. J., *Symbol, znak, sygnał*, Lublin 1994.
- Pietrzak M., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1999.
- Pietrzak M., *Glosa do wyroku SA w Łodzi o sygn. I Aca 612/98*, „Przegląd Sejmowy” 2000, nr 3.
- Piotrowski R., *Opinia na temat wniosku dotyczącego wydania zarządzenia nakazującego usunięcie krzyża lacińskiego, znajdującego się w sali posiedzeń Sejmu RP*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych” 32(2011), nr 4, s. 55-77.
- Salij J., w: *Katolicyzm A-Z*, red. Z. Pawlak, Poznań 1989.
- Sobczyk P., *Kilka uwag o bezstronności władz publicznych na kanwie wniosku o usunięcie krzyża z sali posiedzeń Sejmu RP*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 15(2012).
- Sperber D., *Le symbolisme en général*, Paris 1974.
- Sulzberger M., *Le symbol de la croix*, „Byzantion” 2(1925).
- Szymanek J., *Stosunki wyznaniowe we współczesnej Polsce*, w: C. Janik, *Polska w Unii Europejskiej a stosunki wyznaniowe*, Toruń 2005.
- Szewczyk R., *Symbole religijne w przestrzeni publicznej*, Olsztyn 2016.
- Tabak A., *Fundamentalne zasady instytucjonalnych relacji państwa z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi w świetle art. 25 Konstytucji RP z 1997r.*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 65(2018), nr 2, s. 265-281.
- Tillich P., *Pytanie o Nieuwarunkowane*, Kraków 1994.
- Trybunał Konstytucyjny, wyrok z dnia 8 czerwca 2011r., K 3/09, OTK-A 2011, Nr 5, poz. 39.
- Trybunał Konstytucyjny, *Postanowienie sygnalizacyjne TK z 13 lutego 1991 r.*, sygn. akt S 1/91.
- Wyrok Wielkiej Izby Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, *Lautsi przeciwko Włochom, z dnia 18.03.2009 r.*, sygn. 30814/06.
- Sąd Administracyjny w Szczecinie, *Wyrok SA w Szczecinie z 25 listopada 2010 r.*, sygn. akt I ACa 363/10).